

OSMANLI'DA BİLGİNİN DOLAŞIMI: BİLGİYİ İSTİNSAHLA
ÇOĞALTMAK –İZNIK MEDRESESİ-SÜLEYMANİYE
MEDRESELERİ

Şüheda TOKAT

Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi

suhedatokat1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-6708-2375>

ÖZ

Bu kitap tanıtımı, Sami Arslan'ın Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak adlı eserini ele alarak Osmanlı yazma kültüründe istinsahın teknik bir çoğaltma işleminin ötesinde, bilgi üretim ve dolaşım süreçlerinde belirleyici bir pratik olduğunu göstermektedir. Arslan'ın 1331–1557 dönemine ait 900 istinsah kaydını inceleyen çalışması, müstensih'in metne müdahale eden, onu yorumlayan ve kimi zaman dönemin sosyal-siyasal atmosferini yansıtan aktif bir aktör olduğunu ortaya koyar. Eserde istinsah kayıtlarının tanımı, işlevleri, yapısal özellikleri ve özellikle Molla Lütfi örneği üzerinden taşıdığı historiyoğrafik potansiyel ayrıntılı biçimde değerlendirilir. Bu tanıtım, Arslan'ın çalışmasının yazma eser araştırmalarına sunduğu metodolojik katkıları ve müstensih'i tarihsel bir özne olarak görünür kılma çabasını öne çıkararak, eserin yazmabilim literatüründeki yerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstinsah, Yazma, Bilginin Dolaşımı, müstensih

ABSTRACT

This book review examines Sami Arslan's work, *The Circulation of Knowledge in the Ottoman Empire: Reproducing Knowledge through Transcription*, demonstrating that transcription in Ottoman manuscript culture was more than just a technical reproduction process; it was a decisive practice in the processes of knowledge production and circulation. Arslan's study, which examines 900 transcription records from the period 1331–1557, reveals that the transcriber was an active actor who intervened in the text, interpreted it, and sometimes reflected the social and political atmosphere of the period. The book provides a detailed assessment of the definition, functions, and structural characteristics of transcription records, particularly their historiographical potential as exemplified by Molla Lütfi. This introduction highlights Arslan's methodological contributions to manuscript studies and his effort to make the transcriber visible as a historical subject, discussing the book's place in the manuscript studies literature.

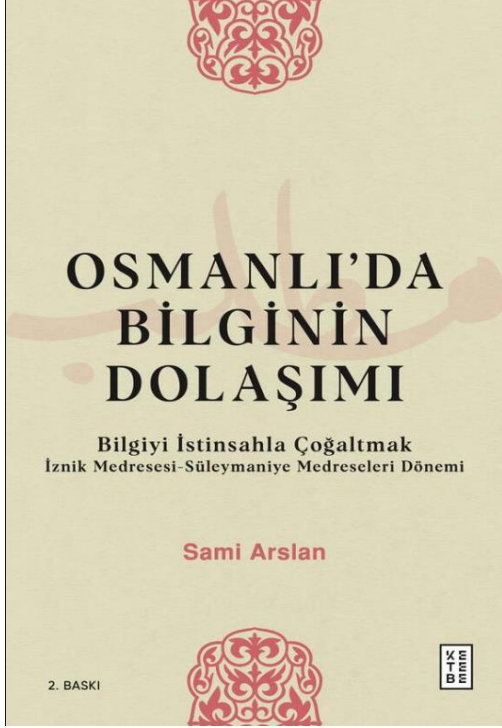
Anahtar Kelimeler: circulation of information, copy, manuscript

Sami ARSLAN

İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024., 344s.

ISBN: 978-625-7854-90-0

GİRİŞ

Yazma eserler, bir toplumun kültürel hafızasını, entelektüel birikimini ve üretildikleri dönemin dünyaya bakışını yansıtan en özgün kaynaklardan biridir. Bu eserler sayesinde yalnızca dönemin düşünce yapısını değil, aynı zamanda yazma pratiklerini, ilim geleneğini ve zihin dünyasını takip edebilmekteyiz. Son yıllarda yazma eser çalışmalarına yönelik ilginin artmasıyla birlikte, bu alana katkı sunmayı amaçlayan çalışmalar da çoğalmaktadır. Sami Arslan'ın “*Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*” adlı eseri de bu bağlamda, dönemin istinsah kayıtlarını merkeze alarak geniş bir yelpazede bilgi sunan önemli bir çalışma niteliği taşımaktadır. Eserin temel iddiası, Osmanlı

yazma kültüründe istinsahın yalnızca teknik bir çoğaltma işlemi olmadığı; bilgi üretim, dolaşım ve anlam inşası süreçlerinde müstensihnin aktif bir figür olduğunu ortaya koymaktır. Arslan, bu iddiayı ilgilendiği dönemin istinsah kayıtlarından hareketle sistematik biçimde desteklemeye çalışır.

Yazar, kitabın önsözünde Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya atıfla, çoğu zaman göz ardı edilen “metin dışı unsurların” aslında “*hor görülen harâbat ehli mesabesinde hazineye malik viraneler*” olduğunu vurgulayarak okuyucuyu Osmanlı yazma kültürünün derinliklerine davet eder. Bu atıfla, hem yazma eserlerin çoğu zaman göz ardı edilen fakat büyük değer taşıyan yönlerine işaret eder, hem de eserin bütününe yayılacak olan bakış açısının ipuçlarını vererek okuyucuda bir merak uyandırır.

Çalışmanın kapsamı İznik Medresesi ve Süleymaniye Medreseleri dönemiyle (1331-1557) sınırlandırılmış, bu çerçevede 900 adet istinsah kaydı incelenmiş ve kayıtların dilinin neredeyse tamamının Arapça olduğu belirtilmiştir. Eserde, eksik katalogların yol açtığı

sorunlardan hareketle yazma eser teminindeki güçlüklerden bahsedildikten sonra “istinsah” kavramı çok yönlü biçimde ele alınmış; kavram, tarihsel arka planı, işlevi ve çeşitleriyle birlikte zengin örneklerle okuyucuya sunulmuştur. Yazar, kitap/nüsha ayrımını, müellif-müstensih-okur ilişkisini açıklanmış, böylece istinsah kayıtlarının yalnızca bir kopyalama işlemi olmadığını, metnin dolaşımı ve anlamı üzerinde belirleyici bir rol taşıdığını, zaman zaman okuyucusuna çeşitli mesajların gönderildiği bir alan olarak da kullanıldığı ortaya koymuştur. Zaman zaman sözlüğe müracaat ettiren fakat okurunu çok da yormayan bir üslup ile yazılmış bu metinde kullanılan güçlü dipnot sistemi ise okuru farklı sorular sormaya yönlendirerek metni çok katmanlı bir okuma imkânına kavuşturmuştur.

Sami Arslan'ın Osmanlı yazma kültürünün çoğu zaman göz ardı edilen bir boyutu olan istinsah kayıtlarını görünür kılmayı ve bu kayıtları kaynak olarak değerlendirmeyi amaçlayan bu eseri *İstinsah Kayıtları: Tanım, İşlev, İstinsah Kaydının Yapısal Analizi ve Tarih Yazımının “Sessiz Şahitleri”*: Molla Lutfi'nin Müstensihleri olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

İstinsah kayıtlarının tanımıyla başlayan ilk bölümde, bu kayıtların ne olduğu, hangi amaçlarla atıldıkları ve metne ne tür katkılar sağladıkları farklı örneklerle ortaya konmaktadır. Kimi zaman müstensih kimliği, kimi zaman dönemin ekonomik koşulları, hava durumu veya sosyal atmosferi gibi geniş yelpazede bilgiler sunan bu kayıtlar, yalnızca teknik bir not olmaktan çıkarılarak nüshaların görünürlüğü artıran, ikinci bir araştırma kaynağı olarak kullanıldığında birçok boşluğu dolduracak türden bilgiler olarak verilmektedir. Nüshalara düşülen kayıtların kimi zaman katalog işlevi gördüğü örnekler, bölümün dikkat çeken taraflarından biridir. Yazar, müellif bilgisi bulunmayan bir eserde müstensih kısa bir açıklama eklemesi yahut metinle ilgisiz bir başlık düşerek okuru yanlış yönlendirmesi, istinsahın yalnızca bir çoğaltma işlemi olmadığını; aynı zamanda bilgi üretim ve bazen de bilginin bütünlüğünü bozma, yanlış yönlendirme süreçlerine dahil olduğunu farklı örneklerle göstermektedir. Bölümde istinsahın niçin yapıldığına dair verilen örnekler ise bu sürecin arka planı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Müstensihlerin kimi zaman bu eylemi bir ibadet, bir hayır veya kalıcı bir eser bırakma arzusu olarak görmeleri, okuyandan dua beklemeleri ya da yazının kalıcılığına vurgu yapmaları istinsahın yalnızca maddî bir çoğaltma faaliyeti değil, aynı zamanda manevi ve toplumsal bir anlam taşıdığını ortaya koyar. Talebenin hocası için, bir kimsenin yakınları için ya da hediye olarak metinlerin istinsah edilmesi gibi örnekler istinsahın hem bireysel hem de toplumsal

amaçlarla şekillenen çok katmanlı bir uygulama olduğunu vurgular. Müstensihlerin istinsah eylemini kimi zaman ibadet, hayır veya kalıcı bir eser bırakma arzusu olarak görmeleri; “mübarek” sıfatının kullanımı ve yazmaya atfedilen kutsiyet, istinsahın yalnızca maddî değil, aynı zamanda manevi ve toplumsal bir anlam taşıdığını güçlü örneklerle ortaya koymaktadır. İstinsah sürecinde ortaya çıkan hatalara verilen tepkiler ise bölümün bir diğer dikkat çekici noktasını oluşturur. Fuzûlî, Carullah Efendi, Nevizâde ve Yûsufî örnekleri üzerinden müstensihlerin yanlışlara yaklaşımı aktarılmakta ve müstensihler okuyucudan hatalara “insaf”la bakılması beklendiği vurgulanmaktadır. Aslında bu notlar, istinsah sürecinin mekanik bir tekrar değil, aktif bir okuma, yorumlama ve müdahale süreci olduğunu göstermektedir. Yazarın müstensihlerin tasarruflarına ayırdığı kısım, kitabın en güçlü bölümlerinden bir tanesidir. İlave yapma, takdim-tehir uygulamaları, yapısal değişiklikler, sansür ve tashih gibi müdahaleler, metnin dolaşım sürecindeki dönüşümlerini görünür kılar. Bu bağlamda bölüm, müstensihin pasif bir kopyalayıcı değil, gerek gördüğünde metni yeniden inşa eden bir aktör olabildiğini de göstermektedir. Hatta bazı müstensihlerin elinden çıkan nüshaların kopya edilen nüshadan daha kıymetli olma potansiyeli taşıdığı görülmektedir.

İkinci bölümde, istinsah kayıtlarının yapısal özellikleri ayrıntılı biçimde ele alınmakta; bir istinsah kaydında hangi bilgilerin yer aldığı, hangi kalıp ifadelerin ve fiillerin tercih edildiği, istinsah sürecinin aşamaları ve bu aşamaların nasıl kayda geçirildiği örnekler üzerinden açıklanmaktadır. İstinsahın teknik detaylarını titizlikle ortaya koyan yazar, ideal bir istinsah kaydının kaç öğeden oluşabileceğini gösterirken aynı zamanda farklı müstensihlerin uygulamalarındaki çeşitliliğe de dikkat çeker. Böylece istinsah kayıtlarının sabit bir formdan ibaret olmadığı, zaman, mekân, müstensihin mesleği, metnin niteliği veya istinsahın amacı gibi unsurlara bağlı olarak değişkenlik gösterdiği ortaya konur. Bölümün dikkat çeken başlıklarından biri istinsah kayıtlarındaki “gri öğeler”dir: diğer müstensihler, müstekibler (sipariş verenler) ve kadınların kayıtlardaki görünüşleri. Kadınlar her ne kadar doğrudan müstensih olarak az görünseler de temellük, vakıf, tevellüt ve vefat kayıtlarında; bazı derkenarlarda karşımıza çıkarlar. Ayrıca literatürde farklı dönemlerde kadın müstensih ve mütercim örnekleri bulunduğu yapılan atıflar, kadınların yazma kültüründeki konumlarının yalnızca istinsah kayıtlarından ibaret olmadığını gösterir. Bölüm, istinsah kayıtlarının bazen başka istinsah metnlerinde hiç korunmamış veya daha sonraki nüshalarda tamamen atılmış olabileceğine (ki bu işlem bazen kasıtlı olarak da yapılmaktadır) de değinir. Kayıtların kaybolması, metnin tarihî serüveninde bazı halkalarının eksilmesine yol açar; bu nedenle mevcut kayıtların araştırmacı açısından değeri daha da artar. Eserde müstensihlerin eser ismi

verme pratiklerine de değinilmiş, müstensihlerin bazen eserin tam adını eksik vermesi, bazen metnin yaygın adıyla yetinmesi ya da çok nadir olarak kendilerinin inisiyatif olarak isim vermeleri gibi örneklerle müstensihlerin eserle ilgili otoriteleri gözler önüne serilmiştir. Nüsha çoğaltma sürecinin bittiğini gösteren fiiller, müstensihlin yazma esnasında kullandığı kalıp ifadeler, müstensihlin mesleğinin veya toplumsal konumunun kayda yansıma şekilleri (ilmiye mensupları, imamlar, hekimler, şeyhler, köleler vb.) bu bölümde geniş örneklerle sunulur. İstinsahın süresine dair ifadeler, müstensihlin metni kaç günde tamamladığını ya da hangi şartlarda yazdığını anlamamızı sağlar. Yazma hızının metnin uzunluğu, istinsah türü, hattın niteliği veya müstensihlin uzmanlığına göre değişmesi, istinsahın standart bir işlem olmadığını; her metnin kendi yapısına göre şekillendiğini ortaya koyar. İstinsah zamanı ve mekânına dair verilen ayrıntılar (hangi şehirde, hangi medresede, hangi müderrisin dersinde yazıldığı gibi) dönemin eğitimi ve ders usullerine ilişkin bilgiler sunar. Müderrisin bir dersi nasıl işlediğine, öğrencilerin hangi aşamalardan geçtiğine dair veriler de istinsahı yalnızca bir çoğaltma eylemi olmaktan çıkararak dönemin medrese uygulamaları içinde bir yere oturtur.

Kitabın üçüncü bölümü, istinsah kayıtlarının yalnızca teknik bir unsur olmadığını, zaman zaman edebî, sembolik ve hatta sosyo-politik bir fonksiyon üstlenebildiğini çarpıcı örneklerle sunmaktadır. Bölümde ilk olarak ele alınan berâtü'l-istihlâl uygulaması, müstensihlerin istinsah kayıtlarını sıradanlıktan çıkararak sanatsal bir dil ile süslediklerini ortaya koyar. Böylece istinsah kaydı, metne eşlik eden bağımsız bir edebî alan olarak da bir nitelik kazanır. Bölümün en çarpıcı örneklerini Molla Lütfî vakası üzerinden yapılan analizler oluşturur. Yazar, Molla Lütfî'nin idamından sonra müstensihlerin bu vakaya nasıl yaklaştıklarını inceleyerek, istinsah kayıtlarının dönemin entelektüel ve siyasal atmosferine dair önemli ipuçları taşıyabileceğini gösterir. Bazı müstensihlerin Lütfî'nin haksız yere öldürüldüğünü ima eden ifadeler kullanması, hatta onun ilmine övgüyle yer vermesi, istinsah kaydının görüş bildirmenin dolaylı bir yolu olarak kullanılabileceğini ortaya koyar. Buna karşılık kimi müstensihlerin tamamen sessiz kalması, kimilerinin ise tevriye ve kelime oyunları aracılığıyla ("lutf" kelimesiyle yapılan ince göndermeler gibi) Lütfî'ye işaret etmesi, istinsah kayıtlarının aynı zamanda politik görüş içeren metinler olabileceğini gösterir. Önemli bir boyut da bazı müstensihlerin bu hadiseye tamamen sessiz kalmayı tercih etmeleridir. Yazar, Lütfî hakkında olumlu ya da olumsuz hiçbir not düşmeyen bu müstensihlerin tavrını anlamlı bir veri olarak ele alır; bu tür suskunluk, yalnızca bilgi eksikliğiyle açıklanamayacak ölçüde yaygın olduğundan, dönem atmosferindeki politik

çekingenlik, otorite baskısı ve muhalif çağrışımlardan kaçınma refleksiyle ilişkilendirilir. Ancak her şeye rağmen, ister suskun kalsınlar isterse aktif/pasif eleştiri ortaya koysunlar müstensihler, Molla Lütfi'nin eserlerini çoğaltmaktan geri durmamışlardır. Molla Lütfi örneğinin açıkça gösterdiği şey, müstensihliğin sınırlarını ve istinsah kaydının kullanım alanlarını belirleyen her şeye rağmen müstensihden başkası olmadığıdır. Eserin en dikkat çekici ve literatüre en güçlü katkı sunan kısmı olarak öne çıkan bu bölümde Molla Lütfi vakası, istinsah kayıtları üzerinden historiyoğrafik bir analize tabi tutulur. Arslan'ın istinsah kayıtlarını birer siyasi ve entelektüel duyarlılık arşivi gibi okuması, yazma kültürü çalışmalarında yeni bir metodolojik imkâna işaret etmektedir. Aynı zamanda bu okuma istinsah kayıtlarının tarihi kaynak niteliğine vurgu yaparak tarih başta olmak üzere diğer sosyal bilimlere de kaynaklık potansiyeline dikkat çekmektedir.

Adam Gacek'e atıfla "henüz emekleme safhasında olan İslam yazma eser kültürü çalışmalarına mütevazı bir katkı" sunmayı amaçlayan bu çalışma, Osmanlı istinsah kültürüne dair önemli ayrıntılar ortaya koymuştur. Müstensihin kimliği, faaliyetinin boyutları ve kapsamını odak noktasına yerleştiren eserin yazmabilim sahasına nitelikli bir katkı sunduğu şüphesizdir. Yoğun emek mahsulü bu eser, kaynak kullanım çeşitliliği, sunduğu ikna edici deliller ve zengin örnek seçkisiyle, müstensihin tarihsel bir aktör olarak görünür kılınması yönündeki ana iddiasını başarıyla temellendirmektedir. Bilgiyi çoğaltma yöntemi olarak "istinsah" kavramını bir kitap üretme metodu olarak "istinsah"ı ve bilgiyi yayma rolleriyle "müstensih"leri bir kez daha ilim dünyasında görünür kılmakta ve tartışmaya açmaktadır. Bu niteliğiyle Arslan'ın çalışması, yazmabilim literatüründe yeni çalışmalara ilham verecek eserlerden biri olmayı hak etmiştir. Bununla birlikte, farklı coğrafyalardan daha geniş bir nüsha havuzunun eklenmesi, yazarın bazı bulgularını daha da güçlendirebilir.

KAYNAKÇA

Arslan, S. (2024). Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak –İznic Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi. İstanbul: Ketebe Yayınları.